

H. SZILÁGYI ISTVÁN – KELEMEN LÁSZLÓ: MIKÉNT VÉLEKEDÜNK
A JOGRÓL? SZOCIÁLPSZICHOLÓGIAI KUTATÁS 2018
(BUDAPEST: HVG-ORAC 2019) 256.

1. A jogszociológusok számára a 2019-es év egyik izgalmas hazai eseménye volt a jelen recenzióban tárgyalt kötet megjelenése. Az elmúlt évek eredményei egyértelműen azt mutatták, hogy a jogszociológia Magyarországon újra fejlődési pályára állt,¹ és ezt a tendenciát erősíti H. Szilágyi István és Kelemen László munkája is. Történeti perspektívában a jelenlegi dinamikus fejlődés még érdekesebb, hiszen a rendszerváltást követő időszakban jelentősen beszűkült a jogi jelenségek empirikus kutatása iránti igény, és ez a helyzet csak a 2010-es éveket követően kezdett megváltozni, amikor több ilyen jellegű kutatás is elindult OKTA-finanszírozásban, és ezek most – az elmúlt években – „értek be”, fokozatosan. A jogszociológiai kutatások e váltakozó ár-apálya² hazánkban biztosan nem független attól, hogy a rendszerváltást követő két évtizedben leginkább az új, immár nyugati mintájú, jogállami jogrendszer technikai és fogalmi kialakítása kötötte le a kutatók energiáját,³ és a jogrendszer „új” keretei-

nek megszilárdulását követően ébredt fel újra az igény a jog társadalmi működésének alapos vizsgálatára és jobb megértésére, ami nyilvánvalóan csak lépésről lépésre – kutatásról kutatásra – történhet meg. E kötet is fontos hozzájárulás e sokszínű jogvalóság megismeréséhez, melyre gyakran utalunk – elnagyoltan, ámde találóan – magyar jogi kultúráként.

2. A kötet két nagy részből épül fel. Az első nagy egység az elméleti kérdések összefoglalása. Ebben a részben az első fejezet a kutatás céljait részletezi; a második az elméleti háttérrel dolgozza ki; a harmadik fejezet pedig az alkalmazott módszertant illetően igazítja el az olvasót.

A kutatás céljairól szóló rész bemutatja a projekt történetét, mely egészen 2007-ig nyúlik vissza. A projekt keretei közé illeszkedő első adatfelvétel ugyanis 2007-ben történt, amikor az ELTE és a Károli egyetem joghallgatóinak – közéleti, politikai és jogi – attitűdjeit mérték fel kérdőíves módszerrel egy elsős és egy ötödéves hallgatói mintán.⁴ Ez a kutatás 2010-ben folytatódott, azonban hangsúlyeltolódásokkal, hiszen sor került egy nagymintás, reprezentatív országos felmérésre, melyet egy nagyobb, professzionális jogászokból álló mintával vetettek össze.⁵ A projekt harmadik fázisában a kutatás visszatért a joghallgatók atti-

Loss Sándor személyét és munkásságát lehet megemlíteni, akik a jogszociológiai kutatást átsegítették ezen a meglehetősen nehéz időszakon.

⁴ Lásd: KELEMEN László: *Joghallgatók a jogról* (Budapest: Sprinter 2009).

⁵ Lásd: KELEMEN László: *Miként vélekedünk a jogról?* (Budapest: Line Design 2010).

¹ Összefoglalóan lásd: BENCZE Máttyás: *„Nincs füst, ahol nincsen tűz.” Az ártatlanság vélelmének érvényesülése a magyar büntetőbíróságok gyakorlatában* (Budapest: Gondolat 2016); FLECK Zoltán – KISS Valéria – TÓTH Fruzsina – NEUMANN László – KENÉZ Anikó – BAJNOK Dávid: *A jogtudat narratív értelmezése* (Budapest: ELTE Eötvös 2017); H. SZILÁGYI István (szerk.): *Jogtudat-kutatások Magyarországon 1967–2017* (Budapest: Pázmány Press 2018).

² A hazai jogszociológiai szocialista időszakáról lásd: FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István: „Jogtudat-kutatások a szocialista Magyarországon” *Iustum Aequum Salutare* 2014/4. 5–40.

³ Alapvetően Badó Attila, H. Szilágyi István és

tűdjeihez, az ELTE elsős és végzős joghallgatóiból alkotott minták vizsgálatával.⁶ Később ezeknek a tapasztalatoknak a birtokában fogalmazódott meg az igény egy átfogó és longitudinális vizsgálatra, mely a 2010 és 2018 közötti időszak közötti változások feltérképezésére vállalkozik. Ennek alapjául a 2010-ben már felhasznált nagymintás kérdőív „ránccfelvarrt” változata – jelentősebben „frissíteni” kellett például a médiaviszonyok átalakulása miatt a médiafogyasztásra vonatkozó részt – szolgált, melyet egy újabb nagymintás, reprezentatív kutatásnál használtak fel újra 2018-ban. A kötet gerincét a 2010-es és 2018-as nagymintás kutatások összehasonlító bemutatása és elemzése alkotja.

A kutatás elméleti háttéréről szóló rész a kötet egyik legkidolgozottabb és legizgalmasabb fejezete (15–54. o.), amely H. Szilágyi István korábbi eredményeire épül,⁷ és szintézisteremtő igénnyel vázolja a jogtudat fogalmi modellezésének lehetőségét. A szerző lényegében makromodellt alkot – az elmúlt évtizedek hazai és nemzetközi eredményeit összehangolva – a jogtudat és a jogi kultúra működéséről. E modell középpontjában a jogtudat egyéni és társadalmi szintjének megkülönböztetése áll, és annak feltételezése, hogy e két szint között összetett kölcsönhatások finom rendszere működik. Vagyis az egyént több csatornán keresztül is befolyásolja a társadalmi tudat jogi vetülete – a jogalkalmazás, a kommunikáció és a szocializáció folyamatain keresztül –, és az egyén is több

módon hat a jogról vallott elképzelések társadalmi szintjére – a kommunikáció, a jogilag releváns cselekvések és a kifejezett jogi cselekvések útján. Látható tehát, hogy H. Szilágyi számára a jogtudat és az egyéni meggyőződések viszonya dinamikus valóság, mely hatások és a visszahatások folyamatos interakciójából formálódik ki. (16–28. o.)

Más nézőpontból egészíti ki e viszonyrendszer dinamikáit az egyén és a jog közé ékelődő közvetítő struktúrák létének elfogadása; ez teszi nyilvánvalóvá a szerző jogi antropológiában gyökerező felfogását. Hogy milyenek ezek a közvetítő struktúrák, arra döntően hat a társadalmi rétegződés, mely számos ponton meghatározhatja az egyének joghoz való viszonyát. (29–30. o.) Ugyanilyen fontosak a különböző – professzionális vagy magántermészetű – „csoporttagságok”. Ezek összessége adja azt a közeget, mely közvetíti az egyén irányában a hivatalos elvárásokat, illetve alakítja az egyén jogról alkotott képét, jogilag releváns cselekedeteit pedig motiválja. Izgalmas ezen a ponton, hogy H. Szilágyi nem utasítja el a jogi kultúra fogalmának alkalmazását (33. o.), noha láthatóan tisztában van azzal, hogy milyen kockázatokat hordoz magában ennek az igen attraktív, ám fogalmilag igencsak bizonytalan koncepciónak a használata.⁸

A fejezet további részében a szerző a fenti modell prizmáján keresztül értékeli a kortárs jogszociológiai relevanciájú hazai kutatásokat (44–54. o.), és ezzel rámutat, hogy az utóbbi évek kutatásai számos ponton és jelentősen járultak hozzá a magyar jog valóságának feltér-

⁶ Lásd: KELEMEN László – HOLLÁN Miklós: *Joghallgatók a jogról II.* (Budapest–Pécs: Dialog Campus 2013).

⁷ Vö. H. SZILÁGYI István: „A jogtudat-kutatások elméleti kérdései” *Iustum Aequum Salutare* 2017/1. 15–36.

⁸ Vö. FEKETE Balázs: „A jogi kultúra „korai recepciója”: a „jogi kultúra” fogalmának beépülése a '80-as és korai '90-es évek jogirodalmába” *Jogtudományi Közöny* 2019/9. 349–358.

képezéséhez. H. Szilágyi István korábbi kutatásokból alkotott mozaikja ugyanakkor azt is tisztán mutatja, hogy bőven marad még kutatni való a jövő jogszociológusai számára is.

Az elméleti kérdések összefoglalását a módszertant bemutató fejezet zárja. Itt az olvasó rövid magyarázatot kaphat a kérdőív összeállításának logikájáról, illetve megtudhatjuk, hogy melyek azok a részek, amelyeknél korábban kidolgozott, nemzetközi megoldást vettek alapul. Ismertetik továbbá a minta jellemzőit – 1000 fős, országos mintáról van szó, amely reprezentatív nem, kor, településtípus és megye szerint –, valamint a válaszfelvétel módszerét – „Standard Véletlenszerű Haladás” – is röviden bemutatják. (55–60. o.)

Az elméleti részt követi a kutatási eredmények elemzését tartalmazó második tartalmi egység. Ez a 170 oldal kicsit csalóka: a cím alapján az érdeklődő olvasó részletes elemzést várna, melyet releváns adatokat tartalmazó, az érvelés jobb megértését segítő táblázatok színesítenek. A szerzők azonban nem ezt a stratégiát követik, hanem gyakorlatilag alcímek hálózatába rendezve közlik a kutatási adatokból összeállított megoszlási táblázatokat, valamint a – sok esetben szociodemográfiai változókhoz kapcsolódó – keresztábrákat. E táblázatokat általában egy- vagy kétmondatos deskriptív leírások előzik meg, melyek a táblázatokból „kiolvasható” legfontosabb következtetéseket foglalják össze (pl. „A férfiak nagyobb arányban élvezik azokat a helyzeteket, amelyekben új megoldásokat lehet találni, mint a nők” – 78%, illetve 72%; 112. o.).

Az adatokat a szerzők a következő fő csomópontok köré rendezve mutatják be: a társadalom aktuális kérdései irán-

ti érdeklődés; pártpreferencia; egyén és társadalom; jog, bűnözés, igazságszolgáltatás; rendszerkritika és világkép. A táblázatok hosszú sorát követően olvashatjuk „A kutatási eredmények összefoglalása” című, rövidebb részt (225–230. o.), mely tézisszerűen ismerteti a táblázatok elemzésének legfontosabb eredményeit, részben a korábbi – 2010-es – eredményekre is utalva, ahol a longitudinális elemzés valóban releváns lehet. Sajnálatos, hogy a szerzők nem lépnek túl az egyes összefüggések és változások konstataálásán – hogy például csökkent a súlyosabb büntetések visszatartó erejébe vetett hit (227. o.); hogy a társadalom erőskezü vezetőre bízna a korrupció elleni harcot (229. o.); vagy hogy erős, pozitív korreláció mutatkozik az igazságszolgáltatás elfogadása és a rendszerigazolás között (230. o.) –, ugyanis az olvasó kifejezetten igényelné, hogy e megállapításokat a láthatóan jól felkészült szerzők megpróbálják szélesebb összefüggésekben is megmagyarázni.

A kötetet a kérdőív, valamint a különféle táblázatok listája zárja.

3. Lehetetlen nem az elismerés hangján írni H. Szilágyi István és Kelemen László kötetéről. Minden szempontból nyilvánvaló, hogy milyen komoly munkát és mennyi energiát fektettek a szerzők a kutatásba és a kötet megírásába. Ez már önmagában elismerésre méltó. Külön ki kell emelni, hogy a kötet egyesíti az elmélet és az empiria világát, és ezzel igazolja a jogszociológia létjogosultságát. Nagyon fontos, hogy a kötet több szempontból is szintézisre méltó, összefoglaló jellegű, hiszen egyrészt az itt felvázolt elméleti modell H. Szilágyi István sokéves munkájára épül, másrészt a Kelemen László nevéhez fűződő elméleti

kutatás pedig a korábbi kutatások egyfajta megkoronázásként fogható fel.

A kötetben található táblázatok sokirányú elemzésre adnak lehetőséget. A recenzens hosszabb ideje foglalkozik a jogosultságtudat hazai összefüggéseinek elemzésével, és örömmel fedezett fel több olyan táblázatot, melyek e téren is releváns információt közölnek. Az „Emberek természete” című részben három táblázatot is találhatunk a személyes autonómiaigény – mely a jogosultságokban való gondolkodás alapja is – szociodemográfiai háttérváltozókkal való összefüggéseiről. E táblázatok azt mutatják, hogy az egyéni autonóm cselekvési igény⁹ pozitív összefüggésben áll mind a végzettségi szinttel – egyedül a kevesebb mint nyolc osztályt végzettek többsége ért egyet a kérdőív állításával –, mind a vagyoni helyzettel – a súlyos anyagi problémákkal küzdők többsége hajlamosabb csak egyetérteni. Érdekes módon e szempontból a lakóhelynek nincs jelentős hatása: minden településtípus esetén többségben vannak az autonóm cselekvést igénylő válaszadók. (136–137. o.) E táblázatok tehát igazolják az a feltételezést, hogy az iskolázottság és a vagyoni helyzet jelentős hatással van az egyéni autonómiaigényre.

Az autonómiaigény ugyanakkor – amennyiben egy jogosultsággal kapcsolódik össze – egyáltalán nem biztos, hogy bírósági jogérvényesítésben ölt testet. A kötet adatai megerősítik a jogosultságtudat jogi mobilizációs komponensével kapcsolatos megállapításokat, vagyis azt, hogy a bírósághoz fordulás egyáltalán nem magától értetődő, hanem számos pozitív s negatív motivá-

ció összjátékának a függvénye Magyarországon.¹⁰ A 224. diagram azt mutatja, hogy csak a válaszadók fele ért egyet azzal, „hogy mindig érdemes igazunkat a bíróságon keresni”. Ezt az adatot izgalmassá teszi, hogy a 2010-es adatokkal összevetve jelentős elmozdulást láthatunk, 2018-ra ugyanis 14 százalékkal nőtt az egyetértő válaszok aránya. (183. o.) Érdekesen árnyalja ezt a jelenséget a 234. táblázat, mely szerint a legnagyobb arányban a fővárosban élők vállalnák ügyük bíróság elé vitelét – közel a válaszadók kétharmada –, és ez finoman ismét a státuszváltozók – különösen a végzettség és a vagyoni helyzet – jelentőségére mutat,¹¹ ismerte a fővárosi lakosság országos átlagtól eltérő társadalmi és demográfiai jellemzőit.

Összegezve, a kötet mind az elmélet, mind az empirikus adatok iránt érdeklődő olvasó számára tartogat érdekes tanulságokat és inspirációt. Egyetlen hiányosságként talán azt lehet megemlíteni, hogy a szerzők nem éltek a rendelkezésre álló adatok átfogó elemzésének lehetőségével, hanem ehelyett az adatok deskriptív bemutatására helyezték a hangsúlyt.

*Fekete Balázs**

¹⁰ Lásd: BARTHA Attila – FEKETE Balázs – GAJDUSCHEK György: „A jogosultságkultúra empirikus elemzése: a jogi mobilizáció komponense” *JTI Blog*, 2020. március 24., <https://jog.tk.mta.hu/blog/2020/03/a-jogi-mobilizacio-komponense>.

¹¹ Vö. RÓBERT Péter – FEKETE Balázs: „Ki ellen nyerne meg ön egy pert? Attitűdök jogról, bizalomról, rétegződési szempontból” *Iustum Aequum Salutare* 2017/1. 92–93.

* PhD, habilitált egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3.; tudományos főmunkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4. E-mail: fekete.balazs@tk.mta.hu.

⁹ A kérdőív 27.3. számú állítása: „Jobban szeretem, ha valaki megmondja, mit kell tennem, mintha nekem kellene mindenről döntenem.”